

تسهیح نسخه ختی!

عمادالدین شیخ الحکامی*

گزیده‌ای از منشآت میرزا محمد مهدی خان استرآبادی، منشی الممالک نادرشاه افشار، به کوشش نصرالله بیات، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳. ۲۱۶ صفحه.

چکیده

میرزا محمد مهدی استرآبادی، از تاریخ‌نگاران و منشیان مشهور دوره نادی و مؤلف آثاری چون دره نادره و تاریخ جهانگشای نادی است. مجموعه منشآت او با عناوین انشاء الدرر و مخزن الانشاء به صورت سنگی به چاپ رسیده است. در تحریر تازه‌ای که از گزیده منشآت او صورت گرفته، نواقص و اشکالاتی قابل مشاهده است که عبارتند از:

عدم استفاده از نسخه‌های چاپ سنگی و نسخ خطی معتبر و کهن منشآت استرآبادی، عدم ارجاع به منابع معتبر برای نگارش شرح حال استرآبادی و ارائه اطلاعات ناقص و غیر مستدل درباره او، عدم اعمال نشانه‌های ویراستاری و پاراگراف بندی در متن کتاب، در پی هم آوردن اشعار مختلف الوزن و القافیه بدون علامت فاصل، نبود نمایه‌های متعدد (فهرستهای چندگانه وازگان، اصطلاحات و ترکیبات، اشعار، آیات، احادیث، جملات عربی، کتب و...)، وجود اغلاط محتوایی و چاپی فراوان و...

کلید واژه: میرزا محمد مهدی استرآبادی، گزیده منشآت میرزا محمد مهدی خان استرآبادی، انشاء الدرر، مخزن الانشاء.

میرزا محمد مهدی استرآبادی منشی الممالک نادرشاه افشار و مؤلف آثاری چون

* کارشناس ارشد کتیبه‌ها و اسناد دوره اسلامی (مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران).

دره نادره و تاریخ جهان گشای نادری است. آثار قلمی استرآبادی از همان ابتدا سخت مورد توجه منشیان و کاتبان و دیوانیان قرار گرفته و در کنار آثار دیگری چون منشآت قائم مقام و میرزا احمد گروسی و... در قالب کتبی چون مخزن الانشاء و ترسل به کتاب درسی تبدیل شد و نسخه‌های فراوانی از آن به صورت خطی و چاپ سنگی دست به دست گشته و مورد استفاده و تقلید دیوانیان و محضرداران قرار گرفت.

مصحح محترم در مقدمه آورده‌اند: «آنچه تاکنون از منشآت وی به جای مانده یا چاپ شده، به صورتی مغلوط و نارسا و ناقص است» (ص ۵) و لابد تلاش کرده‌اند نسخه‌ای منقح از این اثر ارائه دهند، اما با وجود چندین نسخه خطی و چاپ سنگی از این اثر و از جمله نسخه مستقلی از منشآت استرآبادی به نام انشاء الدرر (چاپ سنگی ۱۳۲۴ ق) که می‌توانست این اثر را به تصحیح علمی و روشمند میدل سازد، حتی اشاره‌ای به نسخه اساس تصحیح حاضر نشده و تنها با توجه به اشاره‌ای که در مقدمه به چاپ سنگی مخزن الانشاء (دارالطباعه آقا سید مهدی، ۱۳۱۶ ق) شده است، می‌توان دریافت که ظاهراً همان نسخه (که به خوش خط بودن آن نیز اذعان شده) مبنای چاپ حاضر قرار گرفته است. تصحیح و یا کوشش حاضر تنها منحصر به رونویس و یا تایپ مستقیم از نسخه چاپ سنگی و افزودن مواردی است که بنا به اذعان مصحح در پیش گفتار:

ویراستار توانای این کتاب، آقای سید احسان موسوی خلخالی، جملات عربی، از جمله آیات و احادیث را تفکیک و ترجمه کرده‌اند و معانی پاره‌ای از کلمات و تعبیرات دشوار متن را یافته‌اند و مواردی را که معنای درستی برای آنها نمی‌توان یافت، با نشانه پرسش مشخص کرده‌اند.

بگذریم از این که در اثر چاپ شده، هیچ آیه و حدیثی ترجمه نشده، و احادیث و جملات عربی هم از هم تفکیک نشده‌اند، اما این سؤال اساسی پیش می‌آید که نقش مصحح محترم در این اثر، غیر از مقدمه‌ای در شش صفحه و دو صفحه تکرار مطالب مقدمه در پایان کتاب با عنوان «پایان سخن» چیست؟ مقدمه‌ای انشایی که تنها با استفاده از سه منبع نگارش یافته. اطلاعات ارائه شده در مقدمه بسیار ناقص و غیر مستدل است. برای مثال، برای تعیین سن میرزا مهدی آورده‌اند:

از کمال و انسجام و پختگی نثر منشآت وی چنین برمی‌آید که میرزا در روزگار به قدرت رسیدن نادر به سال ۱۱۴۰ ق حدود ۵۰ سال داشته است (!؟)».

مصحح محترم برای ارائه اطلاعاتی منسجم حتی زحمت رؤیت مدخل استرآبادی در دایرة المعارف بزرگ اسلامی را هم که سالها پیش منتشر شده، به خود نداده‌اند.

ویرایش کتاب

بدیهی است اگر هدف از انتشار متنهای متکلف و مصنوع، آن هم از مؤلف درة نادره، استفاده عموم پژوهندگان و دانشجویان باشد، استفاده از علائم ویرایشی و پاراگراف بندی متن و دقت در فاصله میان حروف و کلمات از واجبات امر است. اما جالب آنجاست که امساک بسیاری برای استفاده از نقطه و ویرگول صورت گرفته است. برای نمونه در دو صفحه دیباچه کتاب، که هر سطر آن نیازمند چندین علامت ویرایشی است، تنها از ۴ ویرگول و یک نقطه استفاده شده است. و این لابد بدان معناست که تمام دیباچه یک جمله بیش نبوده است.

پاراگراف بندی یک متن کهن نیز، از اولین نشانه‌های درست فهمیدن و درست فهماندن متن است. در ۲۰۰ صفحه متن کتاب (غیر از مواردی که ابیاتی در متن آمده و خود به خود باعث تفکیک متن می‌شود) تنها در ۲۲ مورد، توسط مصحح و یا ویراستار، پاراگرافی ایجاد شده است. یعنی تقریباً هر ۱۰ صفحه یک پاراگراف. اما جالبتر آن است که از این ۲۲ مورد، دست کم در ۱۲ مورد بندهای ایجاد شده به غلط انجام شده، (صفحات ۶۱، ۲۴، ۶۶، ۸۲، ۸۳، ۹۱، ۹۳، ۹۷، ۱۲۷، ۱۳۷، ۱۷۶) و به دلیل فهم نادرست متن، وسط جمله بریده شده و ادامه مطلب در ابتدای بند بعد آورده شده است. بی توجهی به معنای متن، باعث ایجاد خطاهای دیگر نیز شده است، از جمله تکرار شدن متن دیباچه در وسط صفحه ۲۰ کتاب و خلط با دیباچه دوّم. و یا یکی شدن و چسبیدن وقف نامه صحیفه سجاده به وقف نامه قرآن (سطر ۷، ص ۹۸).

در پی هم آوردن اشعار مختلف الوزن و القافیه در این گونه نوشته‌ها بسیار عادی و معمول است، اما ظاهراً ناآشنایی دست اندرکاران محترم با قافیه و اوزان عروضی باعث شده است تا در اکثر مواردی که دو یا چند بیت شعر با وزن و قافیة متفاوت در متن ذکر شده است، همه اشعار، پشت سر هم، بدون علامت فاصل و به صورت یک شعر تایپ شود. (نک: صص ۳۵، ۳۷، ۵۰، ۶۸، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۵۷، ۱۷۷، ۱۹۶). در مواردی نیز شعرهای ذکر شده در میان جملات متن، تشخیص داده نشده‌اند. (نک: صص ۱/۴۲، ۵/۱۱۷، ۹/۱۲۱، ۲/۱۳۰، ۷/۱۵۷، ۶/۱۷۴، ۱۰/۱۹۷).

نمایه‌ها

مسئلاً برای چنین متونی، داشتن فهرستهای چندگانه واژگان، اصطلاحات و ترکیبات، اشعار، آیات، احادیث، جملات عربی، کتب و... از ضروریات کار تصحیح است. اما از این میانه تنها نمایه‌ای مشترک از اسامی کسان و جایها آمده است که متأسفانه بسیار سرسری تهیه شده و بسیاری از اسامی اشخاص و اماکن متن را دربر نمی‌گیرد. برای مثال، نامهای: نعمان بن منذر، بابا صادق (ص ۱۳۶)، یاقوت و یوسف (ص ۱۶۳)، بلده ساری و علی‌آباد (ص ۱۶۷)، میرزا محمد هادی (ص ۱۷۵)، یعقوب، یونس، ایوب (ص ۱۷۹)، قوام الدین محمد (ص ۱۸۳)، سنایی غزنوی (ص ۱۸۵)، بارفروش و فرح‌آباد و اشرف و آمل و ساری و مشهدسر و نور (ص ۱۹۳) و... در فهرست نیامده‌اند. بدیهی است نیابردن فهرست اعلام، که در کار انتشار کتاب در دنیای امروز، گناهی نابخشودنی است، از آوردن فهرستهای نادرست بسی بهتر است، چرا که دست کم مراجعه‌کننده را از نبودن نام مورد نظر در متن کتاب مطمئن نمی‌کند.

برای کوتاه شدن این نوشته، برخی از مطالب فهرست‌وار آورده می‌شود:

۱. برای گزیده بودن منشآت که بر جلد کتاب ذکر شده، هیچ توضیحی نیامده است.
۲. برای برخی موارد روشن، علامت سؤال گذاشته شده است، و برای برخی کلمات توضیح غلط ذکر شده است.

۳. اگرچه ظاهراً برای نشان دادن نام سوره و شماره آیه تلاشی از سوی ویراستار محترم صورت گرفته است، اما در موارد بسیار نیز آیات تشخیص داده نشده‌اند. (مثلاً ۵ آیه در ص ۴۸).

۴. تشدیدها در اکثر موارد نابجا گذارده شده‌اند.

چند نمونه از اغلاط غیرتأییدی متن: (علامتهای سؤال از مصحح و ویراستار محترم است)

کردن خوبان	گردن خوبان	۴/۱۵ و ۲۷/۲۰
رقم رسد	رقم زنند	۸/۱۵
عناول؟	عنادل	۲۱/۱۹
پرساخته؟	برساخته	۱۰/۲۱
بنالت	بنالت	۱۲/۲۳

۷/۲۳	تحف تحیات	تحف و تحیات
۱۳/۲۴	بهادران	بهاداران
۱۷/۲۴	جبهه سایی	جبهه سالی؟
۱۶/۲۴	خیریت اقتران	خیریت اقتران
در همه موارد	نقاوه	نقاده؟
۵/۳۲	سده سنیه	سدسنیه؟
۳/۴۱	صدق انتمای	صدق اتمامی
۱۸/۴۴	هزیر نظیر	هزیر نظیر
۲۱/۴۶	اقتضاء	اقتضار؟
۱۱/۵۵	خلافت نشان	خلافت نشان
۱۶/۵۴	ماصدق	ما؟ صدق
۷/۶۳	ترویج بهیج	ترویج به هیج؟
۱۳/۶۳	سینه	سنیه
۴/۶۴	گشاد	کشاد
۷/۶۷	فحاوی	فحاوی؟
۱۲/۶۸	اسره حبشی	اسوه حبشی
۳/۷۰	الجلالت	اجلات
۶/۸۳	تاردین	یاردین؟
۵/۸۹	تیه	تییه؟
۲۴/۹۱	صخره صما نتابد	صخره صماتنا؟
۱۷/۹۳	به حدی	نجدی
۱۳/۹۴	از ناز بر نالی خفته	از ناز بر نالی؟ خفته
۱۱/۹۴	شکوفه از فرط شکفتگی	شکوفه از فرط شکفتگی؟
۱۲/۹۵	از اوج نوا هر بی نوایی	از اوج نوا هر؟ بی نوایی
۱۶/۹۸	انجیل با تبجیل	انجیل ما تبخیل؟
۹/۱۰۱	بر و دوش	بر و دوش؟
۱۸/۱۰۴	ذهیبه	ذهنیه
۸/۱۰۷	هدایت الامه	هدایت الاته؟

۳/۱۱۰	بلامساهمت	یلامسا؟ همت
۷/۱۱۱	در وقت حصاد عملها	در وقت حصاد علمها؟
۸/۱۱۱	وقف صحیح شرعی	وقف صلح شرعی
۸/۱۱۱	قراء مزبور	قرار مزبور
۸/۱۱۱	ربیع	ربیع
۱۳/۱۱۴	آیه وافی هدایه	آیه دافی؟ هدایت
۲۴/۱۱۴	سوء نیت	سوانیت؟
۹/۱۱۵	کاپتره	کلپره
۲۳/۱۱۵	لعنت نامه	لغت نامه
۱۳/۱۱۸	رنج و عنا	رنج و غبا؟
۱۴/۱۱۸	اغصان و افنان	اغصان و اقبان
۸/۱۳۰	باقوام و مستقیم باد	به اقوام و مستقیم باد
۲۱/۱۳۱	سوء ادب است	سور؟ ادب است
۲/۱۳۵	لوازم تبخیل	لوازم تبخیل؟
۲/۱۴۴	من التعتت والتوبیخ	من التعتت والتوبیخ
۷/۱۵۰	نهایت تغریه	نهایت تعزیه
۱/۱۵۱	مرحمت شیم	مرحمت سیم؟
۶/۱۵۱	صدق نبوش	صدق نبوش
۱۹/۱۵۲	گل آلوده	کل آلوده
۱۵/۱۶۱	گو مشو!	کومشو؟
۹/۱۶۶	بوس و کنار ساقی	نوش و کنار ساقی
۶/۱۶۷	خلت ختامه	خلت ختانه
۶/۱۷۱	ابهت	انهب؟
۳/۱۷۲	فخامت و نبالت	فخامت و منالت
۱۴/۱۸۴	نقیر و قطمیر	نقیر و قطمیر
۱۲/۱۹۴	گیس و شارب	کیس و شارب
۱۵/۱۹۷	به بزم وصال و ارم جمال	بیرم؟ وصال و ارم جمال
۱۲/۲۰۰	عنایات بی غایات	عنایات بی فایات؟